

Lietuvos kultūros paveldo mokslinis centras

Gyvenviečių ir keramikos raida baltų žemėse

Mokslinių straipsnių rinkinys

"SAVASTIS"

Vilnius 1994

Velikuškių piliakalnio „kapai”

Gintautas Zabiela

Mokslinėje archeologinėje literatūroje įprasta teigti, kad tyrinėjimai išaiškina visas praeities paslaptis. Tuo tarpu Lietuvos archeologijoje yra keletas atvejų, kai tyrinėjimų rezultatai sukelė įvairiausią spėliojimų ir tyrinėtą objektą apgaubė dar didesnis neaišumas. Bene garsiausias iš jų yra Velikuškių (Zarasų raj.) piliakalnis. Jį išgarsino 1933 m. P.Tarasenkos vykdytu kasinėjimų metu surasti kapai. Būtent dėl jų ir nerimsta mokslininkų ginčai. Šio straipsnio tikslas yra aptarti visą kompleksą problemų, susijusiu su Lietuvos piliakalniams neįprastais radiniais, kokie yra Velikuškių piliakalnio kapai. Nors pastaruoju metu pasirodė V.Daugudžio straipsnis, specialiai skirtas šiai problemai (Daugudis V. 1992), klausimas tebelieka atviras. Ypatingai tai ryšku Velikuškių atveju. Norint suprasti Velikuškių piliakalnio fenomeną (tokiu jis tapo Lietuvos archeologinėje literatūroje), pirmiausia reikia apžvelgti pačios „piliakalnio-kapyno“ idėjos ir problemos raidą.

Piliakalniai, ypač aplieisti prieistoriniai laikais, viduramžių žmogui buvo neaiškus objektas, gimdęs įvairiausius spėjimus ir pasakojimus. Tarp padavimų sutinkame ir palginti gausią jų grupę apie nugrimzdusius piliakalniuose dvarus, miestus, bažnyčias (Kerbelytė B. 1970. P. 140-160). Taigi tam tikra idėjinė nuostata, leidžianti kapų (tegul ir ne kapinių pavidalu) buvimą piliakalniuose, žmonėse egzistavo. Ją pagavo ir išplėtė XIX a. archeologai-romantikai. Čia pažymėtinės E.Tiškevičius, sukūrės teoriją apie piliakalnius - aukojimo vietas (Tyszkiewicz E. 1842. S. 31-35). Piliakalnių kaip apeiginį vietų traktavimas ypač sustiprėjo po 1889-1890 m. V.Sizovo atlirkų Djakovo piliakalnio (dabar Maskvos miesto ribos) tyrinėjimų. Apeginiamas labai tiko ankstyvi neįtvirtinti piliakalniai su storu sodriu tamsiu

kultūriniu sluoksniu, pilnu įvairių primityviai ir nesuprantamai atrodančių daiktų. Jie labai skyrėsi nuo vėlyvų piliakalnių - medinių pilių vietų. Apie pastarąsias XIX a. pabaigos-XX a. pradžios archeologai turėjo žinių iš XIII-XIV a. rašytinių šaltinių, todėl didesnių šių piliakalnių interpretavimo problemų nekilo. Ankstyvieji piliakalniai dailes tyrinėtojų ir toliau laikyti apeiginiais (Spicyn A. 1925. C. 165).

Tokį piliakalnių pažinimo lygi parėmė P.Tarasenka, XX a. 3 dešimtmecio pradžioje pradėjęs jais domėtis. (Kulikauskas P. 1992. P. 12). Iki 1933 m. tyrinėjimo sezono P.Tarasenkos kaip archeologo praktiko patyrimas buvo menkas. 1926-1927 m. laikotarpyje jis kasinėjo kelis laidojimo paminklus (Ten pat. 1992. P. 18). Tai buvo nedidelį apimčių darbai, kurių metu P.Tarasenka tik susipažino su lauko tyrinėjimais. Dar paminėtini 1931 m. ištirti 2 kapai Paštuvos (LAA. 1977. P. 85); 1931 ir 1933 m. ištirtas 1 griautinis ir 2 degintiniai kapai Pašušvyje (Ten pat.). Panašiai buvo ir su piliakalnių kasinėjimais. 1931 m. Kulionių piliakalnyje buvo ištirta 10 m² plotas (LAA. 1975. P. 89). Platesnius archeologijos paminklų tyrimus vykdysti P.Tarasenkai trukdėjo tarnyba Lietuvos kariuomenėje. Išėjės į atsargą jis galėjo pilniau atsidėti archeologijai. Visgi P.Tarasenkos dėmesys visą laiką buvo nukreiptas į paminklų žvalgymus ir esamos padėties fiksavimą. 1932 m. gruodžio 12-24 dienomis Valstybės archeologijos komisija (toliau - VAK) buvo ji pasiuntusi į Latviją ir Estiją susipažinti su praktine paminklų apsaugos sistemą veikla šiose šalyse (Nacionalinės M.Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau NBRS) F. 57-161). Kasinėjimų metodiką jis galėjo studijuoti tik iš knygų. Geriausiai žinomi ir labiausiai prieinami tuo metu jam buvo A.Spicino darbai, pasirodę XX a. pradžioje ir 4 dešimtmetyje jau pasenę (Kulikauskas P. 1992. P. 19).

Su tokiu moksliniu bagažu ir Švietimo Ministerijos skirtais 5717 litų 19 centų (Lietuvos Respublikos centrinis archyvas (toliau

- LA) F. 391. A. 4. Nr.1011. P. 36) P.Tarasenka 1933 m. rugpjūčio mėnesį išvyko tyrinėti Aukštaitijos piliakalnių. Tarp jų svarbiausias buvo Velikuškių piliakalnis, esantis Sartų ežero Bradesių įlankos pietiname krante. Piliakalnis įrengtas nedidelėje krančio kalvoje, kuri nuo sausumos pusės pakyla vos 4 m, nuo ežero - iki 22 m (pav. 1). Aikštėlė lygi, ovalo formos, pailga šiaurės-pietų kryptimi, 45x25 m dydžio (LAA. 1975. P. 178). Ji apima apie 800 m² plotą (Tarasenka P. 1956. P. 23). Pietinėje ir rytinėje piliakalnio papédėse yra apie 1,5 ha ploto papédės gyvenvietė (Tarasenka P. 1935. P. 43).

I Velikuškes P.Tarasenka atvyko rugpjūčio 13 d. (NBRS F. 154-129. P. 8). Jis rado piliakalnį nuo seno ariamą. Tik šiaurinis ir vakarinis šlaitai buvo apaugę medžiais ir todėl neardomi (Tarasenka P. 1935. P. 10). Darbų pradžioje padarytas piliakalnio planas, nuo paviršiaus surinkti gausūs radiniai, daugiausia puodų šukės ir gyvulių kaulai. Tyrinėjimų ataskaitoje nurodyta, kad paviršiuje rasta 2 geležiniai, 2 žalvariniai, 4 akmeniniai, 12 kaulinių dirbinių bei 1115 keramikos šukių (Tarasenka P. 1935. P. 12). Taigi piliakalnio bei papédės gyvenvietės kultūrinius sluoksnis buvo jau ilgą laiką ir intensyviai ardomas. Šis faktas svarbus suprantant Velikuškių piliakalnio kapus.

Antras reikšmingas momentas yra P.Tarasenkos kasinėjimų tempai ir metodika. Velikuškių piliakalnis tyrinėtas rugpjūčio 14-28 dienomis bei rugsėjo 11-22 dienomis (Tarasenka P. 1935. P. 18). Vadinas, visi kasinėjimų darbai truko vos 27 dienas, t.y. 4 savaites. Pagrindinį darbų krūvį teko pakelti pačiam P.Tarasenkai. Nors kasdien žemei kasti buvo samdoma 10-20 darbininkų (Ten pat.), iš archeologų pagalbininkų dalyvavo Kėdainių valstybinės gimnazijos istorijos mokytoja O.Maksimavičienė (rugpjūčio mén.) ir Vytauto Didžiojo universiteto geologijos katedros asistentas Č.Pakuckas (rugsėjo mén.). Per visą kasinėjimų laiką ekspedicijoje buvo R.Šidlauskas (slapyvardė Domas Visuomis) - spalvinga ir keista asmenybė, propagavusi savo sukurtą religiją -

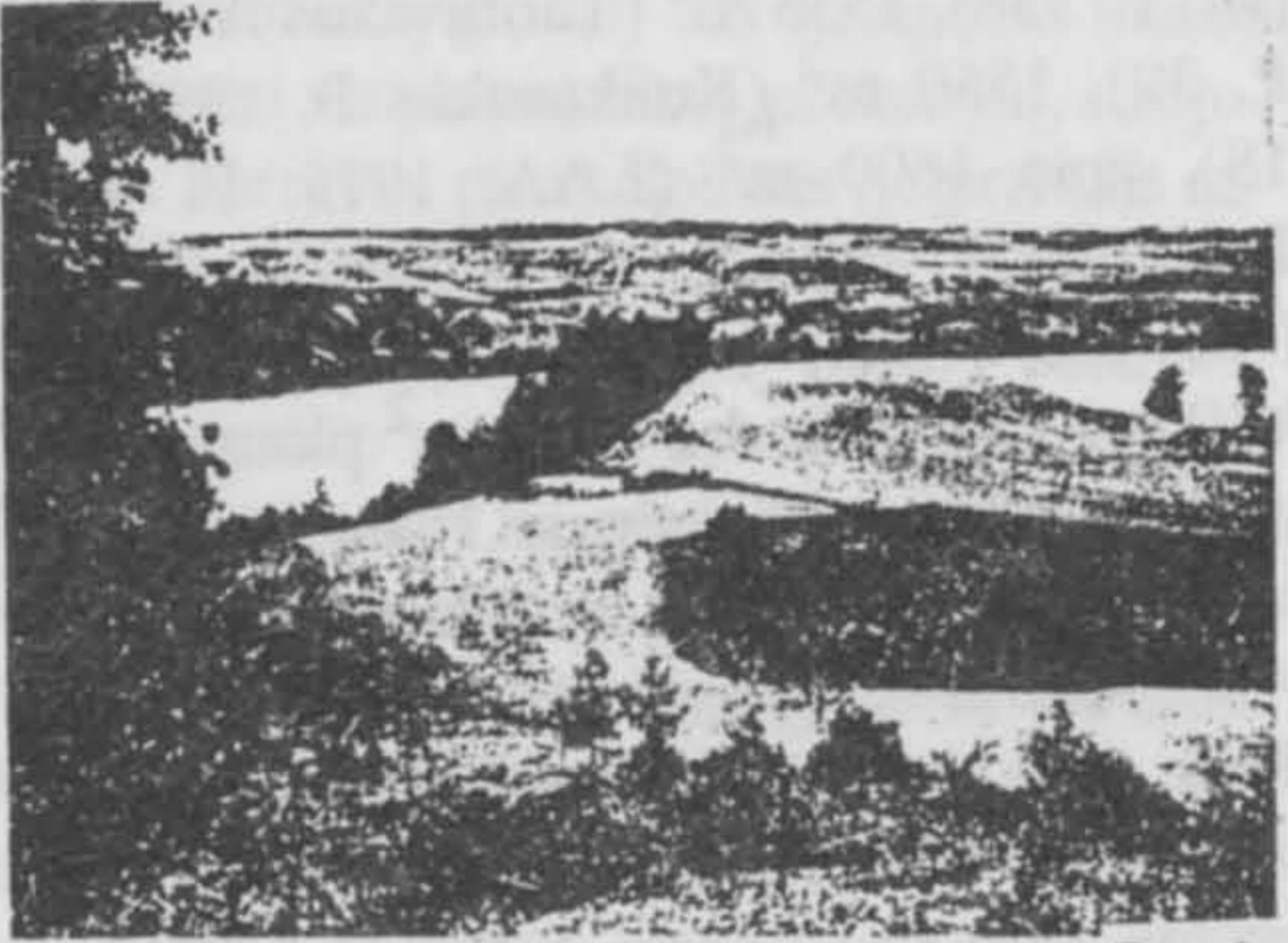
visuomybę. Nors šis naujas tikėjimas plačiau neprigijo, R.Šidlauskas jį platinė kur galėdamas, tad jo idėjos P.Tarasenkai (pravoslavui) turėjo būti žinomas. Nors visuomybė kaip reiškinys dar néra plačiau tyrinėta, dalis jos pagrindinių dogmų siejosi su Lietuvos pagoniškuoju laikotarpiu. Visai galimas variantas, kad P.Tarasenkos archeologinė literatūra paremtos pažiūros į piliakalnius kaip aukojimo vietas po pokalbių su R.Šidlauskui tik sustiprėjo.

Per rekordiškai trumpą laiką buvo ištirtas tokis pat rekordiškai didelis plotas. Literatūroje jis nurodomas gana įvairiai - 1414 m² (Tautavičius A. 1954. P. 42), 1514 m² (Ten pat. P. 338), 1538 m² (Tautavičius A. 1957. P. 39), 1550 m² (Kulikauskas P. 1992. P. 18), apie 1600 m² (LAA. 1975. P. 178; Daugudis V. 1992. P. 30). Iš išlikusių tyrinėjimų planų matyti, kad P.Tarasenka Velikuškėse ištirė bendrą 1564 m² plotą. Daugiausia tyrinėta piliakalnyje. Piliakalnio teritorija suprantama kaip jo užimama kalva su visais šlaitais bei gynybiniais įrenginiais. Tad išeity, kad Velikuškių piliakalnyje buvo ištirtas 1400 m² plotas, išskaitant visų 5 griovių ir pylimų tarp jų, esančių šlaite, tyrinėjimus. Visiškai ištirta pietinė aikštėlės dalis, padaryti net 9 įvairūs griovių ir pylimų vietų pjūviai. Papédės gyvenvietėje iš viso ištirta 164 m², t.y. tose vietose, kur perkaso buvo pratęstos už išorinio gynybinio griovio.

P.Tarasenkos darbų tempus iliustruoja paprasti paskaičiavimai. Imant maksimalius skaičius, kad visas 27 dienas dirbo po 20 darbininkų (tikrovėje jų buvo mažiau), matyti, kad per dieną buvo ištiriamas iki 60 m² plotas. Imant vidutinį kultūrinio sluoksnio storį 40 cm (šis skaičius vėl sumažintas, nes vietomis buvo kasama iki 60, 80 cm net 100 cm gylio, neskaitant griovių vietų) išeity, kad iš viso buvo perkasta 625 m³ žemių. Per dieną vienas darbininkas perkasdavo daugiau nei 1 m³ kultūrinio sluoksnio, rasdavo apytikriai 6 radinius.

Tokie industriniai kasinėjimai turėjo savo metodiką. Buvo kasama 2-4 m pločio perkasmis (darbo jėgos ekonomija išme-

tant žemes ir užverčiant perkasas), kurios buvo suskirstytos 2 m pločio kvadratais. Jame kasdavo atskiras darbininkas, imdama kastuvu 20 cm storio sluoksnį, surinkdavo daiktus. „Išmestoji žemė tuojaus buvo darbininkų pagelbininkų vaikų grėbliais ir kastuvu dar kartą perkratoma ir rasti daiktai perduodami kasėjui“ (Tarasenka P. 1935. P. 19). Visi radiniai ir sluoksnio ypatybės fiksuotos pagal šiuos kvadratus ir gylius. Prieš kasant kvadratas būdavo išbadomas smaigaliu, norint aptikti akmenų grindinius (Ten pat.). Tokie grindiniai būdavo skubotai ir gana negrabiai nuvalomi (žr. pvz. pav.7). Taip dažniausiai buvo surandami degintinių kapai.

Pav.1.

Velikuškių piliakalnio kasinėjimai, kaip ir kiti 1933 m. P.Tarasenkos tyrinėjimai, veikiai susilaukė J.Puzino kritikos (Puzinas J. 1933). Ši polemika tarp abiejų archeologų jau aptarta (Volkaitė-Kulikauskienė R. 1992), tad čia galima pridėti tik tai, jog P.Tarasenkos kasinėjimai buvo ne be trūkumų.

Velikuškių piliakalnio kasinėjimų eiga ir metodai padeda suprasti tą P.Tarasenką gaubusią atmosferą, kurioje subrendo jo didžiausias archeologinis atradimas - kapai piliakalnyje. Jau iki pačių kasinėjimų archeologas buvo jiems pasiruošęs. Paskutine kibirkštini tapo dvigubo griaustinio kapo Nr.6 suradimas (plačiau apie jį toliau straipsnyje). Dar tyrinėjimų eigoje išsakytose mintyse P.Tarasenka jau neabejoja suradęs apeiginius piliakalnius bei kapus juose (Volkaitė-Kulikauskienė R. 1992. P. 22). Plačiausiai ši

idėja buvo išplėsta 1934 m. pasirodžiusiame straipsnyje (Tarasenka P. 1934). Jame Velikuškių piliakalnis laikomas piliakalniu-nekropoliu, kur visas jo kultūrinis sluoksnis „sudarytas iš mirusiuju deginimo liekanų“ (Tarasenka P. 1934. P. 412). Gana plačiai P.Tarasenka aiškina, ką kiekvienas iš rastųjų daiktų reiškė laidojimo apeigose (Ten pat. P. 413-414). Visos šios idėjos toliau buvo tik kartojuamos. Plačiausiai jos išguldytos piliakalnio tyrinėjimų ataskaitoje.

Dėl itin sparčių darbo tempų tyrinėjimų metu P.Tarasenka vedė tik lauko užrašus, daugiausia pagal kvadratus. Išlikusi tyrinėjimų ataskaita (Tarasenka P. 1935) yra autorinis rankraštis be datos. Labiausiai įtikėtina jos parašymo data - 1935 m. - nustatyta pagal VAK 1935 m. spalio 10 d. raštą P.Tarasenkai (LCA F. 391. A. 4. Nr.1011. P. 36). Iš jo matyti, kad Velikuškių piliakalnių kasinėjimams buvo išleista 3302 litai ir iki 1935 m. VAK revizijos „jokių daiktų šioms išlaidoms pateisinti nerasta“ (Ten pat.). Raštą pasirašęs VAK pirminknas V.Pryšmantas prašo P.Tarasenką „nevėliau kaip iki š.m. spalio mén. 20 d. visus radinius, inventorius, brēžinius, fotonegatyvus, nuotraukas ir kartoteką pristatyti Valstybės Archeologijos Komisijai, o taip pat pateikti mokslinę darbo apyskaitą“ (Ten pat.). Vadinas, iki to laiko ataskaita nebuvo parašyta ar bent dar nepristatyta. V.Pryšmantas raštas paaiškina ir kai kuriuos ataskaitos trūkumus: paskirose vietose supainiota kapų (pvz. po du kapus turi numerius 25 ir 26, ir nera kapų Nr.23 ir 24) bei radinių numeracija, beveik nera (jeigu jie buvo) planų ir kt. Rengiant ataskaitą praėjus tam tikram laiko tarpu po kasinėjimų šie trūkumai buvo neišvengiami.

Ataskaitoje pilna tokiai teiginių, kaip „piliakalnis per visą ilgą juo naudojimosi laiką ypatingą apeiginę paskirtį turėjo. Jis mirusiuju lavonų deginimui ir to deginimo liekanoms laikyti buvo skirtamas“ (Tarasenka P. 1935. P. 94). Jie nesikeičia ir pirmame pokariniame P.Tarasenkos straipsnyje (Tapasenko П.Ф. 1952). Čia irgi teigama,

kad „Velikuškių piliakalnis yra mirusiuju deginimo vieta, kulto piliakalnis, vėlių kalnelis“ (Ten pat. P. 89). Gana greitai po to P.Tarasenkos pažiūros pakinta. Atsisakoma „piliakalnio-aukojimo vietas“ supratimo, atsiranda piliakalnių kultūrių sluoksniai kaip žmonių gyvenimo juose išdavos interpretacija (Tarasenka P. 1956. P. 10, 25-26), tačiau kapų suradimo faktu neabejojama (Ten pat. P. 26-27).

P.Tarasenka palyginti mažomis pastangomis įtvirtino Velikuškių piliakalnio kampus Lietuvos archeologinėje literatūroje. Tam, matyt, turėjo reikšmės platesnių kasinėjimų piliakalniuose nebuvimas bei paties P.Tarasenkos kaip piliakalnių tyrinėtojo autoritetas. Ši nuostata su tam tikromis variacijomis pasiekė mūsų dienas, nors plačiau kalbėti apie degintinius kampus buvo vengiama, matyt, pirmiausia dėl jų neaiškios chronologijos. J.Puzinas plačiau aptarė tik dvigubą griautinį kapą (Puzinas J. 1983. P. 72). 1954 m. A.Tautavičius suabejojo kai kuriais P.Tarasenkos teiginiais. Laikydamas Velikuškių piliakalnį vienu iš „anksčiausia mirusiuju laidojimui panaudotų piliakalnių“ (Tautavičius A. 1954. P. 91), jis įrodo, kad pats piliakalnis nėra apeiginis, o kapai jame įrengti jau piliakalnį apleidus (Ten pat. P. 86-87). Suabejota ir kai kurių degintinių kapų išskyrimu (Ten pat. P. 89). Matyt šios išvados bus padariusios atitinkamą poveikį P.Tarasenkai ir pakoregavusios jo 1956 m. pasirodžiusius teiginius apie Velikuškių piliakalnį.

Sekant J.Puzinu dvigubas griautinis palaidojimas minimas „Lietuvos archeologijos bruozuose“ (LAB. 1961. P. 127-128, 531). „Lietuvos TSR archeologijos atlase“ nurodomi tik 36 degintiniai kapai (LAA. 1977. P. 120). Plačiau Velikuškių piliakalnio kampais susidomėta 8 dešimtmečio pabaigoje. A.Merkevičius peržiūrėjo Velikuškių medžiagą, patvirtino kapų buvimo faktą, perdatuodamas pačius degintinius palaidojimus (Merkevičius A. 1988. P. 36-37). V.Daugudis plačiai išanalizavo kampus, kiek padidindamas jų skaičių (iki 38, išskaitant

griautinius), patvirtino anksčiau padarytas išvadas apie laidojimą jau apleistame piliakalnyje (Daugudis V. 1992. P. 30-32). A.Luchtanas išreiškė rezervuotą požiūrį tik į griautinius piliakalnio palaidojimus (Luchtanas A. 1992. P. 72).

Tiek P.Tarasenkos, tiek ir kitų autorių darbai apie Velikuškių piliakalnio kampus iki galio neišaiškino nei vieno diskutuotino klausimo. Svarbiausia tarp jų yra piliakalnio ir kapų santykis bei pačių kapų chronologija.

Nuomonės šiaisiai klausimais tiek skirtinos, kad būtina detali visos išlikusios medžiagos analizė, norint baigt (be archeologinėjų tyrinėjimų) šią užsitempiusią diskusiją. Per praėjusius 50 metų po P.Tarasenkos tyrinėjimų piliakalnis iš esmės nepakito, tik nustojus arti apaugo medžiais (pav. 2). 1988 m. žvalgomosios ekspedicijos metu nustatyta, kad piliakalnis turi didelę papédės gyvenvietę, kurioje rasta brūkšniuotos, grublėtos ir lygiu paviršiumi keramikos, mėlyno stiklo karolių, geležies gargažių (Zabiela G. 1988. P. 30, 40-41; 1990. P. 206). Ši medžiaga tik dar kartą patvirtino P.Tarasenkos bei anksčiausiai žvalgomųjų ekspedicijų sukauptus duomenis apie piliakalnį ir jo papédės gyvenvietę. Kokių nors išskirtinumų niekas nepastebėjo. Velikuškių piliakalnis yra tipiskas Rytų Lietuvos brūkšniuotos keramikos kultūros paminklas. Panašių piliakalnių iki mūsų dienų tyrinėta apie dešimtj. tačiau niekur su jokiais kapų pėdsakais nesusidurta. Didelę nuostabą kelia ir didžiulis šio kampyno plotas bei retai išsidėstę kapai (pav. 3).

Kartais šie kapai buvo aptikti labai jau palaidojimams neįprastose vietose, kaip piliakalnio gynybiniuose grioviuose. Tokie, pavyzdžiui, yra kapai 25 ir 26, surasti penktajame, išoriniame griovyje (pav. 4). Neįprastas ir dvigubas griautinis palaidojimas. Tokių daugiau niekur neaptikta. Ši kapą, kaip aiškiausią, tenka aptarti pirmiausia.

Dvigubas griautinis kapas Nr.6 buvo aptiktas piliakalnio aikštéléje kastoje perkasoje 6, 1-2 metre, 15-20 cm gylyje. Jis jau ne kartą buvo aprašytas mokslinėje literatūroje, tačiau norint pilnai suprasti ši palaidojimi-

ma, tikslinga pateikti jo originalą, P.Tarasenkos atliktą aprašymą. „Aptikta apskritas 1 m diametro, 30 cm gilumo nuolaidžiai kraštais įdubimas. Visas įdubimas buvo kultūrinio mišinio pripildytas. Kultūriname mišinyje virš įdubimo rastos kelios šukės, keli geležies rūdos ir ochros gabalai ir keli nedeginti kaulai. Išvalius įdubimą, jo dugne buvo aptiktos dviejų smarkiai apdegintų žmonių griaučių liekanos. Griaučių kaukolės gulėjo rytu kryptimi. Griaučiai gulėjo vienas greta kito. Dešinieji griaučiai gulėjo aukšteliinkini, o kairieji kniūbšti. Po griaučių liekanomis įdubimo dugne aiškiai matomi suanglėjusių 8-10 cm diametro malkų liekanos.

Šalia dešiniųjų griaučių paties įdubimo dugne gulėjo spaudiniu ornamentu puošta šukė ir balto žyro (ochros) gabala. Šalia kairiųjų griaučių gulėjo geležinis meškerės kabliukas.

Be to prie kairiųjų griaučių šono gulėjo kumščio dydžio akmuo, du geltonos ochros ir geležies rūdos gabalai, skelto deginto rago gabala. Griaučių kaukolės buvo pridengtos 12-15 cm diametro akmenimis. Akmuo 25x25 cm didumo gulėjo gale duobės šiaurės vakarinio krašto, (Tarasenka P. 1935. P. 31). Kapas buvo labai skubotai apipreparuotas (pav. 5), tačiau nuspręsta jį, kaip unikalų piliakalnio radinį, paimti į muziejų. Tam iškirstas 1,3x1,2x0,8 cm dydžio molio blokas su ant viršaus gulėjusiais griaučiais, patalpintas į sunkvežimį ir pristatytas į Kauną. Muziejuje kapą kruopščiai atpreparavo P.Baleniūnas (Tarasenka P. 1936. P. 20. (pav. 6). Išlikusiouose dokumentuose nurodoma, kad jam „už medinę dėžę kapui Nr.6, sumokėta 390 litų (CA F. 391. A. 4. Nr.1011. P. 36). Preparuojant nustatytos dar kai kurios šio keisto kapo smulkmenos, kurių aprašymas irgi pateikiamas pagal P.Tarasenkos originalą.

„Kultūriname mišinyje tarp griaučių kaulų ir po jais buvo rastos smulkios sutrumpintos ochros trupinėlių ir spaudiniu ornamentu puošta panaši anksčiau pažymėta, matomai vieno to paties indo šukė. Be to buvo rastos dar trys lygiu paviršiumi šukės, sudegusių kviečių ir miežių grūdai ir sude-

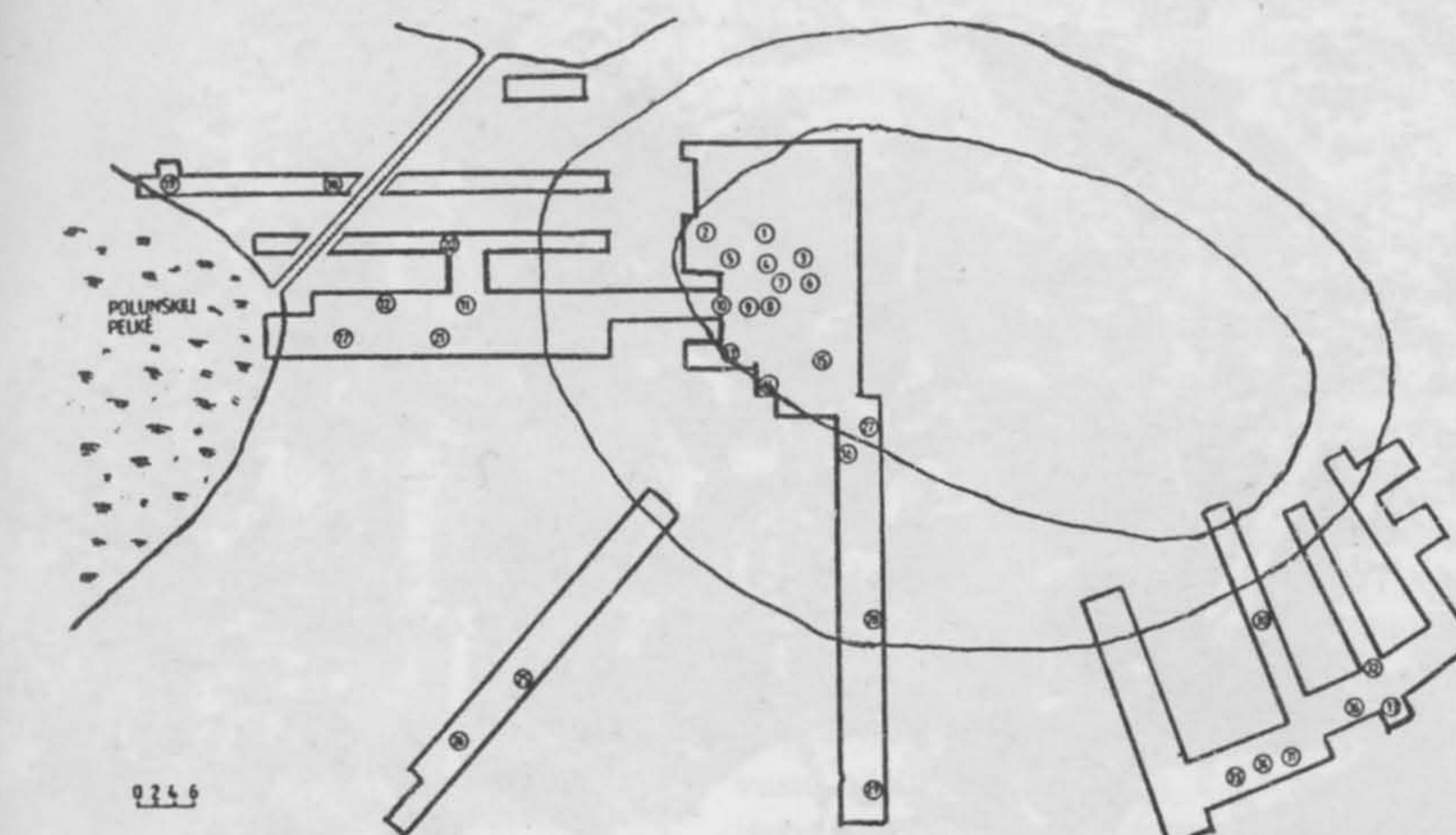
gusių audinių liekanos. Dalis audinių sudarė storus linų siūlo mazgelius lyg tai tinklo mazgeliai buvus, o kiti storų linų siūlų audiniai - rūbų liekanos. Be to, buvo rasta sudegusio kaulinio smeigto galvutė su sklyute“ (Tarasenka P. 1935. P. 32).

Šis aprašymas reikalauja tam tikro komentaro. Pirmiausia tai P.Tarasenka aiškiai nuo savės visur prideda žodį „apdege“. Iš išlikusios atpreparuoto kapo nuotraukos (pav. 6) aiškiai matyti, kad abu griaučiai be jokių žymesnių kremacijos požymių. Visi vėlesni Velikuškių palaidojimo tyrinėtojai šio kapo degintiniu irgi nelailė. Kas kita yra kapo aplinkoje surasti degėsiai, liudijantys apie buvusį gaisrą ar deginimą. Labai plačiai aprašydamas visus piliakalnio kapus P.Tarasenka naudojo „ochros“ bei „geležies

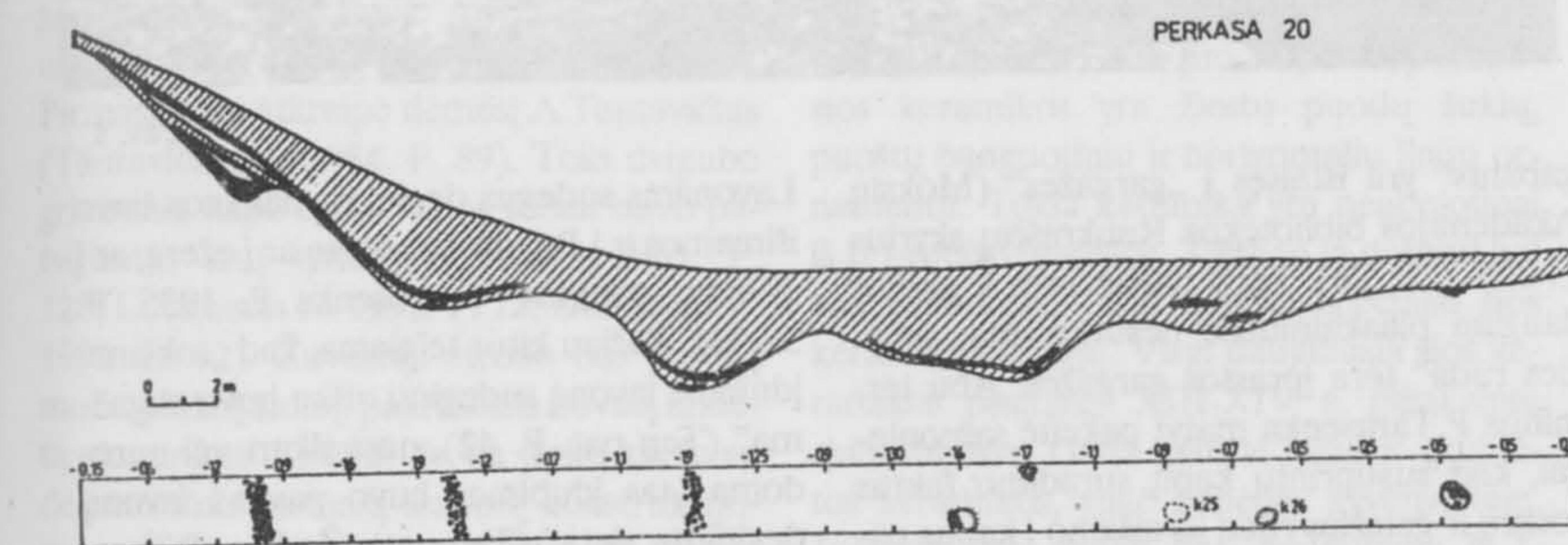

Pav. 2.

rūdos“ terminus. Šios sąvokos turi būti suprantamos kitomis prasmėmis nei mes jas suprantame dabar. Nei ochros, nei geležies rūdos kituose piliakalniuose iki šiol neaptikta, tai kelia pagrįstą įtarimą, jog už šių pavadinimų slepiasi labiau įprasti piliakalniams radiniai. Šią mintį sustiprina faktas, kad Velikuškių piliakalnyje abiejų rūsių radinių rasta gausiai. Ochra Lietuvoje sutinkama tik akmens amžiaus palaidojimuose (Butrimas A. 1992. P. 5-6). Tas pats pastebima ir kaimyninėse teritorijose. Ši faktą žinojo P.Tarasenka ir jo pagalba aiškino ochros suradimo atvejus Velikuškiuose (Tarasenka P. 1935. P. 136-137). Apie surastą ochrą jis rašo, kad tai „nedideli 2-7 cm didumo natūralūs įvairios spalvos: baltos, ružavos, geltonos, raudonos šlyno-ochros gabalai“ (Ten pat. P. 100). Kai kur šis terminas vartoamas lygiagrečiai su terminu „šlynas“. Visi

Pav. 3.

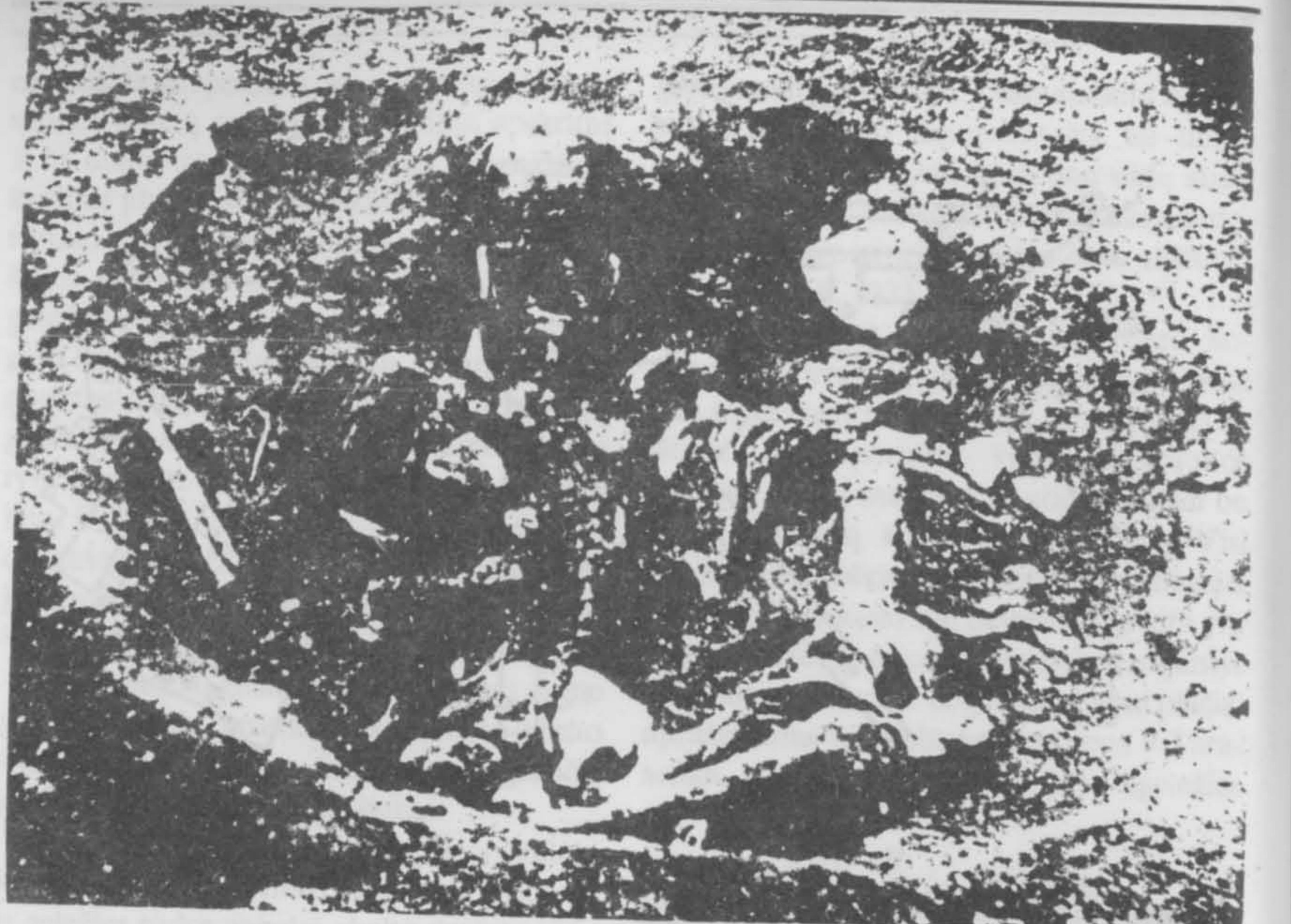

Pav. 4.

turimi duomenys leidžia teigti, kad žodžiu „ochra“ P.Tarasenka įvardino paprasčiausią molio tinką. Jis gausiai sutinkamas Lietuvos piliakalniuose, būna įvairiausią spalvą. P.Tarasenka faktiškai niekur neužsimena apie molio tinką. Tik kalbėdamas apie pastatus pamini, jog „rasti keli apdegusio molinio tinko gabalai“, pažymi, kad „trobėsių statybai buvo 10-12 cm diametro rasteliai naudojami“ (Ten pat. P. 141). Matyt, šiuo atveju surasti pakankamai stambūs molio tinko gabalai, kurių skirti prie ochros P.Tarasenka jau nesiryžo.

Analogiška padėtis su geležies rūda. Pagal P.Tarasenką jos gabalai dėti į kapus

vėlesniais laikais (Ten pat. P. 136). Ši geležies rūda arba nedeginta (Ten pat. P. 106), arba tai neperdegė ir perdegė geležinės rūdos gabalai (Tapasenko П.Ф. 1952. C. 88). Piliakalnyje rūdos rasta mažiau, daugiausia jos buvo papédės gyvenvietėje. Mes turime porą P.Tarasenkos užsiminimų, jog čia „pastebėti į ragus išlieti špižio lydiniai ir degintos geležies rūdos - gargažės gabalai“ (Tarasenka P. 1935. P. 106), o netoli nuo Velikuškių Zaduojos kaime yra kalnelis, kuris „dėl gausybės tame randamų geležies rūdos gabalų net Gargažių kalnu vadinas“ (Ten pat.). Pagaliau vienoje vietoje pats P.Tarasenka „degintos geležies rūdos

Pav. 5.

gabalus" yra ištaisės į „gargažes" (Mokslų Akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius F. 235-1. P. 26). Taigi paslaptinga ir niekur daugiau piliakalniuose nesutinkama „geležies rūda" tėra įprastos gargažės. Abu terminus P.Tarasenka matyt pakeitė sąmoningai, kad sustiprintų kapų suradimo faktus (ochrą ir geležies rūdą jis aiškino į kapus patekus tam tikrų laidojimo apeigų metu, kai tuo tarpu molio tinkas ir gargažės nėra jokia įkapė). P.Tarasenkai Velikuškėse viskas atrodė ištisai susiję su laidojimo apeigomis - keramika, gyvulių, paukščių ir žuvų kaulai, akmenys, net pats kultūrinis sluoksnis. Šių teiginiais neverta net plačiau diskutuoti - tiek naivūs jie atrodo dabar.

Tuo P.Tarasenkos mokslinių paklydimai nesibaigia. Kapui Nr.6 jis skiria savo išskirtinės funkciją. „Kapui parengtas moliniame piliakalnio paviršiuje įdubimas ne vien tik Jame rastų lavonų liekanų degini, mu buvo skiriamas. Šis įdubimas matomai turėjo nuolatinę apeiginę paskirtį. Jame ir anksčiau mirusių lavonai buvo deginami.

Lavonams sudegus deginimo liekanos buvo išimamos ir į Polumskių pelkę ar į ežerą, ar į griovius pilamos" (Tarasenka P. 1935. P. 32-33). Tačiau kitur teigama, kad „tokiame įdubime lavoną sudeginti aišku buvo negalima" (Ten pat. P. 42), nors iškart vėl nurodoma „tas įdubimas buvo pastovi lavonų deginimo vieta" (Ten pat.). Žodžiu, P.Tarasenka ir pats nesusigaudė, ką jis surado. Šiuolaikinis mokslas negali oponuoti panašiais išvedžiojimais, tad reikalinga kapą Nr.6 aptarti atsietai nuo P.Tarasenkos nepasitvirtinusiu teorijų.

Abeji griauciai apardytų arimų, nes gulėjo negiliai. Ypatingai nukentėjo kojų kaulai bei kaukolės. Visgi pagal turimą medžiagą matyti, kad apatinis (žiūrint į kapą - kairysis) mirusysis guli kniūbsčias sulenkтомis rankomis taip , tarsi būtų nukritęs. Viršutinis (dešinysis) mirusysis guli aukštelninkas, dešinuoju šonu kiek prispaudęs apatinijį. Jo kaulai labiau suardyti, todėl rankų padėtis neaiški. Toks palaidojimo būdas nebūdingas kapinynams. Atsižvelgiant į griaucią suradi-

Pav. 6.

mo vietą (pietinis aikštelės kraštas) matyt, kad tai bus piliakalnyje stovėjusios pilaitės užpuolimo ar gaisro metu žuvusiuų kaulai. Pirmasis į tai atkreipė dėmesį A.Tautavičius (Tautavičius A. 1954. P. 89). Toks dvigubo griautinio kapo traktavimas vėliau buvo patvirtintas kitų tyrinėtojų (LAB. 1961. P. 128; Luchtanas A. 1992. P. 72; Daugudis V. 1992. P. 32). Žuvusieji atrodo bus įkritę į moliu plūktą židinį, pakraščiais buvusį apdėtą akmenimis. Galbūt jie čia įkrito kartu su degančiomis medinių statinių konstrukcijomis, apie ką tarsi bylotų surasti iki 10 cm pločio medienos degėsiai. Šis savo išskirtinės funkcijos kapas veikiai buvo užverstas kitų griūvančių statinių taip, kad net žuvusiuų drabužiai nespėjo sudegti. Antropologo J.Žilinsko nuomone abeji griauciai priklausė vyrams, nors dėl nemažo jų suardymo tą tvirtai pasakyti sunku (Tarasenka P. 1934. P. 414). Matyt, tai bus pilaitės gynėjai, stovėję viršutinėse gynybinėse galerijoje lengviausiai prieinamoje pilies pusėje ir kartu su jomis nukritę į aikštelės pusę.

Svarbi šio atsitiktinio kapo chronologija, kuri glaudžiai susijusi su paties piliakalnio chronologija. Iki šiol abi datos archeologinėje literatūroje įvairavo. Kapas datuotas pirmaisiais amžiais po Kristaus

(LAB. 1961. P. 128), laikomas žymiai anksčesniu už VII-XII a. degintinius kapus (Tautavičius A. 1954. P. 89). V.Daugudis ši kapą linkęs datuoti I t-mečiu (Daugudis V. 1992. P. 32). Piliakalnio chronologija irgi nurodoma skirtingai. P.Tarasenka laiko, kad piliakalnis aplieistas pirmaisiais amžiais po Kristaus (Tarasenka P. 1956. P. 26) arba IV-V a. (Ten pat. P. 27). P.Kulikauskas piliakalnio sunykimo laiką datuoja XII a. (Kulikauskas P. 1992. P. 19). Daugmaž visi tyrinėtojai sutaria, jog Velikuškių piliakalnis buvo naudojamas I t-metyje pr. Kr. (LAA. 1975. P. 178). Mums svarbesnis yra piliakalnio sunykimo laikas, kadangi su šiuo laikotarpiu yra didžiausia tikimybė sieti užgriuvusiu pilaitės gynėjų kapą. P.Tarasenka neišskyrė iš dažnai permaišytų piliakalnio radinių vėlyvos II t-mečio pradžios medžiagos. Jis nurodo, kad „visi indai buvo dar rankomis be rato pagalbos lipdomi" (Tarasenka P. 1935. P. 111), kai tuo tarpu tarp išlikusių keramikos yra žiestų puodų šukių, puoštų banguotiniu ir horizontaliu liniju ornamentu. Tokia keramika yra neabejotinai iš II t-mečio pradžios. Tiksliau ją datuoti kol kas neįmanoma, nes trūksta specialių šios keramikos studijų. Visgi daugiausia šios keramikos pasitaiko XIII-XIV a. piliakalnių sluoksniuose. Gana gausiai rasta ir grublėtos keramikos, ypač papédės gyvenvietėje. Jos dalis irgi galėjo būti naudojama II t-mečio pradžioje (Zabiela G. 1991. P. 23). Neabejotini II t-mečio pradžios radiniai yra pasaginės segės. Atsižvelgiant į susiklosčiusią istorinę situaciją, Velikuškių piliakalnio sunykimą reikėtų datuoti XIII a. Šiam laikui reikėtų skirti ir kapą Nr.6. Kituose Lietuvos piliakalniuose (Kaukai, Mažulonys) rasti žuvę gynėjai yra iš šio laikotarpio. Tiesa, paskutiniu metu 1992 m. Kernavės Aukuro kalne rasta žmonių griaucią liekanų, kurios pagal geležinius tribriaunius strėlių antgalius datuojamos maždaug V-VI a. (A.Luchtano žodinė informacija). Velikuškių piliakalnyje nerasta jokių strėlių antgalių. Panašu, kad nesmarkiai įtvirtinta pilaitė buvo sudeginta be didesnio šturmo.

Prie abejų griaūčių nerasta jokių geriau datuojamų įkapių. Audinio liekanų mes datuoti nemokame, kapo aplinkoje aptiktos keramikos šukės, geležinis meškerės kabliukas ir kaulinis smeigtukas greičiausiai bus patekę iš kultūrinio sluoksnio. Dėl paviršutiniškų kasinėjimų ir kapo išpreparavimo dabar neįmanoma pasakyti, ar visi šie dirbiniai gulėjo nesuptytame, ar jau permaištame kultūriniam sluoksnijam.

Ankstyviausias dirbinys yra kaulinio smeigtuko galvutė su skylute. Nors iš tyrinėjimų ataskaitos apie šį radinį daugiau nieko nežinome, kaulinius dirbinius tyrinėjusi E. Grigalavičienė jį skiria I t-mečiui pr. Kr. (Grigalavičienė E. 1976. P. 73-74). Stambus 10 cm kabliukas yra unikalus radinys Lietuvos piliakalniuose ir dėl to sunkiai datuojamas.

Artimiausiai jam analogai rasti Volkovysko (Baltarusija) piliakalnyje. Jie skiriama IV tipui (Zveryro Je. G. 1973. C. 97). Tai geriausiai padaryti kabliukai, turintys kilpelę valui pritvirtinti ir smaigalių su užbarzda. Jie datuojami X-XIV a. Atrodo, kad panašiu laikotarpiu datuojami analogiški meškerių kabliukai, surasti Sēlpilio (Latvija) piliakalnio papédés gyvenvietėje (Šnore E., Zarina A. 1980. P. 156. Att. 152; 18). Velikuškių piliakalnio kabliukas irgi dailaus darbo, pagamintas iš keturkampės vielos, su užbarzdėle. Visi šie požymiai kartu su analogijomis įgalina kabliuką datuoti maždaug XIII a.

Kapo aplinkoje rastos 5 keramikos šukės. Apie 3 iš jų žinome, tik kad jos buvo lygiu paviršiumi (galbūt žiestos, nes P. Tarasenka neskyrė lipdytos ir žiestos keramikos). Kitos 2 šukės priklauso vienam tamsiai raudonos spalvos gerai išdegtam puodui 10 cm skersmens anga. (Katalogo Nr. 333 ir 336). Pagal išlikusius nuotrauką ir piešinį matyti, kad puodo būta nežymiai į vidų lenkta briauna (tarsi dubenėlis) su į viršų kiek įstrižai einančiu įspaudeliu juostelėmis. Visa išlikusi informacija rodo, kad čia būta geros kokybės masės puodo, tai rodo santykinių šios keramikos vėlyvumą. Pagal profilį ir ornamentą ji artima šukėms, surastoms viršutiniuose Juodonių (Grigalavičienė E. 1992 b. P. 55.

Pav. 9), Kerelių (Grigalavičienė E. 1992 a. P. 99-100) piliakalnių sluoksniuose. Sēlpilio piliakalnio papédés gyvenvietėje (Šnore E., Zarina A. 1980. P. 160) ši keramika tyrinėtojų datuojama I t-mečio II-aja puse. Tai senųjų sėlių palikimas, kaip ir keramika gnaibytu paviršiumi.

Kiti radiniai, kaip molio tinkas, geležies gargažės, rago fragmentas, yra išvis nedatuojami.

Visa turima medžiaga apie Velikuškių piliakalnio dvigubą griautinį kapą Nr. 6 rodo, kad tai yra greičiausia XIII a. pilies gynėjų, žuvusių kartu su visais čia stovėjusiais įtvirtinimais, palaikai. Laikyti juos kokiui nors ypatingu, o tuo labiau ankstyvu palaidojimu nėra duomenų.

Paskutinė ir mažiausiai aiški klausimų grupė susijusi su P. Tarasenkos surastais degintinių kapais. Kad tai labai neaiškus reikalus, rodo vėlesnių tyrinėtojų nenoras apie juos kalbėti. 35 kapai sudaro ne tokį jau nepastebimą kompleksą, kad jų būtų galima ignoruoti Lietuvos archeologijos kontekste. Tuo tarpu po paties P. Tarasenkos (Tarasenka P. 1934. P. 411-414) apie juos plačiau rašė tik A. Merkevičius (Merkevičius A. 1988. P. 36-37) bei V. Daugudis (Daugudis V. 1992. P. 3P-32). Labiausiai skiriasi šių kapų chronologija. Pagal degintinių kapų santykį su piliakalniu reikia skirti 3 skirtinius chronologinius šių kapų egzistavimo laikotarpus: iki įrengiant piliakalnį (A. Merkevičius), piliakalnio egzistavimo metu (P. Tarasenka), apleidus piliakalnį (A. Tautavičius, V. Daugudis). Pagal jau nustatyta piliakalnio panaudojimo laiką (I t-metis pr. Kr. XIII a.) matyti, kad, jeigu laidojama buvo iki įrengiant piliakalnį, tai šių kapų data turi būti II t-mečio pr. Kr. pabaiga-I t-mečio pr. Kr. pradžia, jeigu dar ne ankstesnis laikas. A. Merkevičiaus nustatytas laikotarpis (I t-metis pr. Kr.) tuomet yra ganėtinai neapibrėžtas ir pernelyg vėlyvas datavimas. Tokia chronologija niekuo nepagrįsta. Pirmiausia ji nesuvieta su stratigrafine kapų padėtimi kultūrinio sluoksnio atžvilgiu. Iš P. Tarasenkos ataskaitos gerai matyti, jog visi kapai

buvo rasti kultūriniam sluoksnijje (kartais net 20 cm gylyje nuo žemės paviršiaus), tačiau jokiu būdu ne įžemyje po juo. Tai gerai liudija ir išlikęs pjūvis (pav. 4), kur kapai Nr. 25 ir 26 rasti penktuoju griovio vietą (toliau ne ankstyviausias piliakalnio griovys) užklojusiam kultūriniam sluoksnijje. Antras argumentas yra visiškas tokio ankstyvojo datavimo nesuderinumas su P. Tarasenkos nurodytomis šių kapų įkapėmis, dalis kurių geležiniai dirbiniai.

Laidojimai piliakalnio egzistavimo laikotarpiu siejami su P. Tarasenkos teorija apie piliakalnius-aukojimo vietas. Jos nepagrįstumas jau aptartas, tačiau pateiktos datos [(I t-mečio pr. Kr. vidurys-I a. (Tapasenko П.Ф. 1952. C. 87-88) laikotarpis iki IV-VI a. (Tarasenka P. 1934. P. 412)] nėra plačiau analizuotos. Tuo tarpu jos paimtos iš paskirto piliakalnio kultūrinį sluoksnį datuojančių radinių. Charakteringas pavyzdys yra dviejų geležinių smeigtukų bei meškerės kabliukų iš kapo Nr. 6 datavimas I a. pr. Kr.-I a. po Kr. (Tapasenko П.Ф. 1952. C. 88). Visos P. Tarasenkos pateiktos datos yra labai paviršutiniškos ir mažai pagrįstos, nors iš šio laikotarpio yra didžioji piliakalnyje iškastos medžiagos dalis. P. Tarasenka ilgą laiką neskyrė jo surastą kapą ir piliakalnių kultūrinio sluoksnio medžiagos chronologijos, kadaangi laikė, jog visas kultūrinis sluoksnis tėra mirusiuju deginimo ir šermenų apeigų rezultatas. Tik atsisakės tokio savo kasinėjimų rezultatų traktavimo jis peržiūrėjo savo pozicijas teigdamas, jog buvo laidojama apleistame piliakalnyje (Tarasenka P. 1956. P. 27). Pastarąjį poziciją pirmasis pagrindė A. Tautavičius, pagal kapuose rastą dirbinių chronologiją įrodydamas, kad jie yra iš VII-XII a. (Tautavičius A. 1954. P. 88). Kartu jis atmetė kaip ne kapų inventorių, o kultūrinio sluoksnio radinius tokius dirbinius, kaip gargažės, gyvulių kaulai, keramika, iš kaulų padaryti įrankiai ir papuošalai bei akmeninė išgrąža iš kapo Nr. 2 (Ten pat. P. 87). Šis datavimas išliko ir vėlesnėje archeologinėje literatūroje (LAA. V. 1977. P. 120). V. Daugudis irgi yra kapų apleistame

piliakalnyje šalininkas, tik jis linkęs degintinius kapus datuoti vėlesniu laikotarpiu, t.y. jau II t-mečio pradžia (Daugudis V. 1992. P. 32). Toks datavimas (kapinynas apleista piliakalnyje) turi bene daugiausia argumentų „uz“, tačiau jis smarkiai kertasi su P. Tarasenkos iškasta medžiaga (kapų aprašymais), ką vėl reikia detaliai išsiaiškinti.

Pagal pirminiai šaltinyje - ataskaitoje pateiktus duomenis visų 35 degintinių kapų medžiaga sutelkta į dvi lenteles (lenteles 1 ir 2), tuo tarsi trumpai publikuojant šiuos palaidojimus. Jokios atrankos kapų radinių nedaryta, nes tai reikštų išankstinį nusistatymą bei P. Tarasenkos ataskaitos revizavimą.

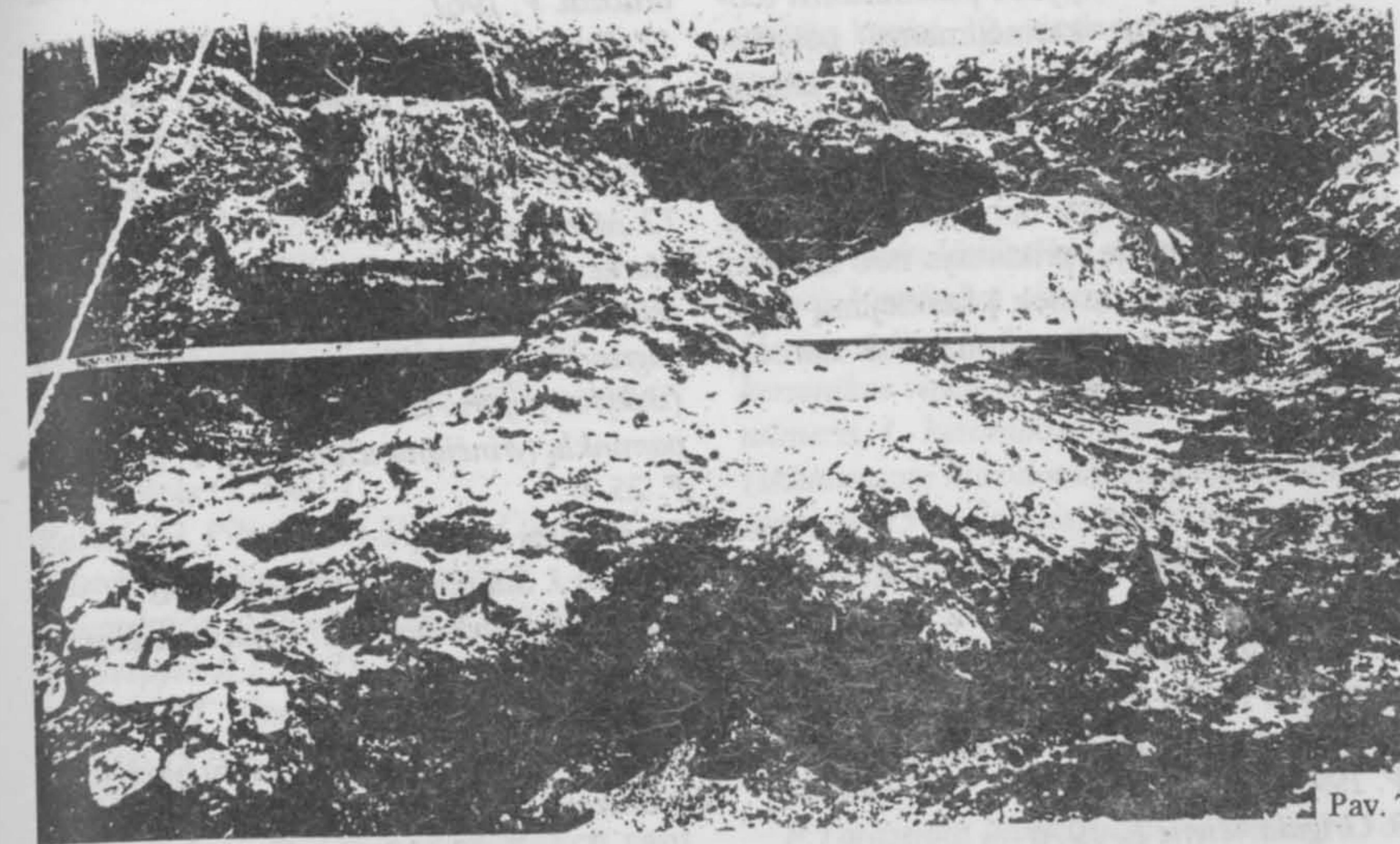
Iš gautos medžiagos paaiškėjo daugelis keistų ir nesuprantamų dalykų. Pirmiausiai žmonių kaulų liekanos. Pasirodo, kad tik trijuose kapuose rasti 4 žmonių dantys. Net du tokie dantys rasti kape Nr. 1. Matyt, jie ir paskatino P. Tarasenką ieškoti kapų, o griautinių palaidojimų suradimas jį galutinai įtikino einant teisingu keliu. Beje, nėra garantijos, kad štie 4 dantys priklauso žmoniui. Surastieji kaulai, tame tarpe ir degintiniai, nebuvo detaliau ištirti, tad P. Tarasenka naudojosi tik pirminiais šių tyrimų duomenimis (Tarasenka P. 1935. P. 103). Žmonių kaulų tarp jų nėra. Net 12 kapų neužfiksuoja sudegę kauliukai, t.y. šie kapai kapams skiriama nežinia pagal kokius požymius. Paganiai ir pačių sudegusių kaulų buvimas nieko nereiškia, nes tokiai kaulų randama židinių aplinkoje, ūkinėse duobėse (deginti gyvulių kaulai). Didžiai keistas yra nesudegusių gyvulių kaulų buvimas net 19 degintinių kapų. Čia turime pripažinti, kad P. Tarasenka visiškai neskyrė kapo inventorius nuo kultūrinio sluoksnio turinio, nes kitokio nėra kiek įtikinamo paaiškinimo (jeigu nebandant atgaivinti piliakalnio-aukojimo vienos teorijos) tiesiog nėra. Tas pats yra su molio tinku 19 kapų bei gargažėmis 14 kapų, 20 kapų buvo apkrauti nedegintais akmenimis. Kaip tai atrodo natūroje, galime įsitikinti iš išlikusių fotonuotraukų. Visiškai neaišku, kuria iš 4 matomų akmenų krūve-

lių laikytis kapais 8 ir 9 (pav. 7). Šie akmenys primena paprastą akmenų grindinių liekanas. Taip pat atrodo ir kapas 36 (pav. 8). Tai, kas P.Tarasenkos palaikyta įkapėmis, paprastai išmėtyta be jokios tvarkos tarp akmenų. Tarp radinių tik keramika išlaiko tam tikrus dėsningumus. Niekur nerasta brūkšniuotų ir grublėtų šukų kartu, tai rodo, kad tyrinėtos kapų vietas nebuvo anksčiau permaišytos. Vadinasi, nėra reikalo masiškai atmetinėti P.Tarasenos nurodytas įkapes (ypač kaulines), kaip patekusias iš kultūrinio sluoksnio. Pagal išlikusią medžiagą 28 kapuose užfiksuota 60 radinių. Tai geležiniai peiliai, ylos, lazdeliniai smeigtukai, ietigalio plunksna, kaltas, žalvarinės šukos, pakabutis, apykaklė, pasaginė segė, sidabrinės antkaklės fragmentas, kauliniai adikliai ir smeigtukai, akmeniniai galastuvai, trintuvas, kirvio išgrąża, moliniai karoliai, verpstukai, puodeliai, šerno ir lokio iltys, titnaginis grąžtelis. Bendra visų dirbinių chronologija yra I t-metis pr. Kr.- XIII a., t.y. visiškai sutampa su piliakalnio chronologija. Kita išvada yra tai, kad dauguma išvardintų kapų įkapių yra gana dažnai piliakalnių kultūriuose sluoksniuose aptinkami radiniai. Jeigu tai retesni dalykėliai (pvz. šukos ar sidabrinės antkaklės dalis), tai kažkodėl jų tėra dalys. Tai vėl būdinga piliakalnio kultūrinio sluoksnio, į kurį patekdavo įvairios buityje neberekalingos nuolaužos, radinams. Pagaliau ir įkapių rinkiniai viename kape yra labai keisti ir kapams išvis nebūdingi. Kone kiekvieno kapo inventorius čia gali tarnauti pavyzdžiu. Taip kape Nr.2 geležinė ietigalio plunksna rasta kartu su kauliniu smeigtuku, kape Nr.36 - geležinis peilis su titnaginiu grąžteliu. Visiškai nėra geležies amžiaus kapams būdingų ginklų bei žalvarinių papuošalų. Visi kapai rasti kultūriniam sluoksnyje, todėl labai ankstyvas (iki pirmųjų amžių po Kr.) jų datavimas negalimas. VII-XII a. Rytų Lietuvoje visur laidota pilkapiuose (tiesa, jų arealas prasideda kiek labiau į pietus nuo Velikuškių), tad sunkiai paaiškinamas tokis keistas ritualų skirtumas. Mes dar mažai žinome apie sėlių gentis pas-

kutiniame jų istorijos etape, tačiau neatrodo, kad būtų buvęs jų toks keistas laidojimo būdas. Abejonių galime išreikšti ir daugiau, tačiau argumentų, paaiškinančių nors dalį Velikuškių degintinių kapų keistenybių, nėra.

Viskas paaiškėja, jeigu pripažystame, kad jokių degintinių kapų Velikuškių piliakalnyje nebuvo. P.Tarasenka, neturėdamas kasinėjimų patirties, užtat apsiginklavęs lakia vaizduote (neuzmirškime, kad jis paraše ne vieną romantiską grožinį kūrinį), nesusigaudė sudėtingame daugiasluoksniaiame labai arimą apardytame piliakalnyje ir ateities archeologų kartoms paliko visą krūvą niekada nebuviusių kapų. Tai, ką jis vadino kapais, tėra įvairių laikotarpių akmenų grindinių fragmentai ar paprasčiausios ūkinės duobės. Paskiri „kapai“ gali būti židinių liekanos, ypač tie, kur rastos plūkto molio aikštelių. Dvigubo griaustinio palaidojimo irgi negalima laikyti kapu tikrąja šio žodžio prasme, nors tai vienintelis abejonių nekeliąs žmonių griaučių radinys piliakalnyje.

Velikuškių piliakalnio „kapai“ yra bene pats didžiausias XX a. Lietuvos archeologų suklydimas. Jo ilgą gyvavimą paaiškina tas faktas, kad šie „kapai“ atsidūrė pirminiai šaltinyje - tyrinėjimų ataskaitoje. Iki šiol beveik nėra deramo lygio šių šaltinių mokslinės kritikos ir pernelyg dažnai viskas, kas ten parašyta, priimama už gryną pinigą. Tuo tarpu ataskaitos yra toks pat raštinis, ryškių subjektyvumo dozę turintis šaltinis, kaip, pavyzdžiu, istoriniai memuarai. Ataskaitos, parašytos prabėgus keliems metams po kasinėjimą, žymiai daugiau primena tokius memuarus, negu mokslinių darbų, koks yra betarpisčias faktų fiksavimas. Tyrinėtojo pozicijos labiau būna pagrįstos esant išsamiai tyrinėjimų publikacijai. Ji būna tarsi buferis visokioms mažai pamatuotoms idėjomis. Velikuškių atveju to neatsitiko, nors P.Tarasenka ir žadėjo J.Puzinui į jo kritiką atsakyti plačia monografija (Volkaitė-Kulikauskienė R. 1992. P. 23). Tyrinėjimų medžiaga liko neskelbta ir tebelaukia savo tyrinėtojo.

Pav. 7.

Pav. 8.

I vieną krūvą susipynus pasenusioms teorijoms, skubieji kasinėjimams, patirties stokai, neužbaigtiniems darbams ir kitoms mažesnėms priežastims, gimė Velikuškių piliakalnio „kapai“. Šiandien jau gana sunku įrodyti, kad tokį išvis nebuvo. Ar diskusija dėl jų tēsis ateityje, priklausys nuo kritiško archeologų požiūrio tiek į kasinėjimų duomenis, tiek ir į apibendrinančius darbus, kaip kad šis straipsnis.

LITERATŪRA

1. Butrimas A. 1992 -
Butrimas A. Spigino mezolito kapai / Lietuvos archeologija. V. 1992. T. 8. P. 4-10.
2. Daugudis V. 1992 -
Daugudis V. Dėl laidojimų Lietuvos piliakalniuose / Lietuvos archeologija. V. 1992. T. 9. P. 27-35.
3. Grigalavičienė E. 1976 -
Grigalavičienė E. I tūkstantmečio pr. m. e. Lietuvos piliakalnių kaulo dirbiniai (3. Papuošalai) / MADA 1976. T. 3(56). P. 69-80.
4. Grigalavičienė E. 1992 a -
Grigalavičienė E. Kerelių piliakalnis / Lietuvos archeologija. V. 1992. T. 8. P. 85-105.
5. Grigalavičienė E. 1992 b -
Grigalavičienė E. Juodonų piliakalnis ir gyvenvietė (Rokiškio raj.) / Lietuvos archeologija. V. 1992. T. 9. P. 41-91.
6. Kerbelytė B. 1970 -
Kerbelytė B. Lietvių liaudies padavimai. V. 1970.
7. Kulikauskas P. 1992 - Kulikauskas P. Petras Tarasenka - Lietuvos archeologijos pradininkas / Lietuvos archeologija. V. 1992. T. 9. P. 5-21.
8. LAA. 1975 -
Lietuvos TSR archeologijos atlasas. V. 1975. T. 2.
9. LAA. 1977 -
Lietuvos TSR archeologijos atlasas. V. 1977. T. 3.
10. LAB. 1961 -
Kulikauskas P., Kulikauskienė R., Tautavičius A. Lietuvos archeologijos

bruozai. V. 1961.

11. Luchtanas A. 1992 -
Luchtanas A. Rytų Lietuva I tūkst. pr. m. erq / Lietuvos archeologija. V. 1992. T. 8. P. 56-85.
12. Merkevičius A. 1988 -
Merkevičius A. Žalvario - ankstyvojo geležies amžiaus laidojimo paminklai ir pagrindiniai laidosenos bruozai Lietuvoje (išskyrus pajūrio ruožą) / Aktualūs kultūros paminklų tyrinėjimų uždaviniai. V. 1988. P. 25-41.
13. Puzinas J. 1933 -
Puzinas J. Šiu metų archeologiniams tyrinėjimams pasibaigus // Lietuvos aidas. 1933. 10. 27.
14. Puzinas J. 1983 -
Puzinas J. Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys / Rinktiniai raštai. Chicago. 1983. T. 1. P. 33-198.
15. Šnore E., Zarina A. 1980 -
Šnore E., Zarina A. Sena Selpils. Riga. 1980.
16. Tarasenka P. 1934 -
Tarasenka P. Apeginiai Lietuvos piliakalniai // Židinys. 1934. Nr.11. P. 409-424.
17. Tarasenka P. 1935 -
Tarasenka P. Velikuškių piliakalnis // Vytauto Didžiojo Karo Muziejus Kaune. Inv. Nr.80.
18. Tarasenka P. 1956 -
Tarasenka P. Lietuvos piliakalniai. V. 1956.
19. Tautavičius A. 1954 -
Rytų Lietuva mūsų eros pirmajame tūkstantmetyje // Lietuvos istorijos instituto Archeologijos skyriaus archyvas (toliau LIAS). Byla Nr.156.
20. Tautavičius A. 1957 -
Tautavičius A. I-XII a. Rytų Lietuvos archeologiniai paminklai // LIAS. Nr.157.
21. Tyszkiewicz E. 1842.
Tyszkiewicz E. Rzut oka na źródła archeologii krajobraz. Wilna. 1842.
22. Volkaitė-Kulikauskienė R. 1992 -
Volkaitė-Kulikauskienė R. Apie Petro Tarasenkos ir Jono Puzino polemiką „Lietuvos aido“ puslapiuose / Lietuvos archeologija. V. 1992. T. 9. P. 21-27.

23. Zabiela G. 1988 -
Zabiela G. Archeologijos paminklų žvalgymas Anykščių, Ignalinos, Molėtų, Ukmergės, Utenos ir Zarasų rajonuose 1988 m. // LIAS. Nr.1516.

24. Zabiela G. 1990 -
Zabiela G. Rytų Lietuvos archeologijos paminklų žvalgymas / Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1988 ir 1989 metais. V. 1990. P. 204-206.

25. Zabiela G. 1991 -
Zabiela G. Piliakalnių likimas Lietuvos valstybės susidarymo išvakarėse // Lituanistica. 1991. Nr.4(8). P. 22-42.

26. Зверуго Я.Г. 1975 -
Зверуго Я.Г. Древний Волковыск Минск. 1975.

27. Спицкін А. 1925 -
Спицкін А. Литовские древности // Тauta ir žodis. Kaunas. 1925. T. 3. P. 112-171.

28. Тарасенко П.Ф. 1952 -
Тарасенко П.Ф. Городища Литвы // Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории материальной культуры. М. 1952. Выпуск 42. С. 86-91.

ILIUSTRACIJŲ SARAŠAS

1. Piliakalnis iš pietvakarių pusės 1933 m.
2. Piliakalnis iš pietų pusės 1988 m.
3. 1933 m. piliakalnio tyrinėjimų planas. Skaičiais pažymėti P.Tarasenkos surasti „kapai“.
4. Perkasos 20 planas ir pjūvis.
5. Dvigubas griaustinis kapas Nr.6 in situ.
6. Dvigubas griaustinis kapas Nr.6 parengtas ekspozicijai.
7. „Kapai“ Nr.8 ir 9.
8. „Kapas“ Nr.36.

Lentelės

1. Degintiniai Velikuškių piliakalnio „kapai“. Vertikalai - kapų numeriai. Horizontaliai: 1 - kapo numeris, 2 - plotas, 3 - metrai, 4 - gylis cm, 5 - kapo vieta, 6 - kapo dydis cm, 7 - žmonių kaulai, 8 - deginti kaulai, 9 - degėsiai, 10 - angllys, 11 - nedeginti

gyvulių kaulai, 12 - nedeginti akmenys, 13 - spalvotas šlynas (ochra), 14 - geležies rūda, 15 - keramika (skliausteliuose keramikos vienetų skaičius pagal katalogą), 16 - įkapės, 17 - pastabos.

2. Degintinių Velikuškių piliakalnio „kapų“ įkapės. Vertikalai - kapų numeriai. Horizontaliai: 1 - kapo numeris, 2 - keramikos vienetos, 3 - keramikos katalogo numeris, 4 - keramikos rūšis, 5-9 - įkapės (skliaustuose nurodomas radinių katalogo numeris) (5 - geležinės, 6 - žalvarinės, 7 - kaulinės, 8 - akmeninės, 9 - kitos).

THE „GRAVES“ OF THE VELIKUŠKES HILLFORT

G.Zabiela SUMMARY

P.Tarasenka investigated the area of 1564 square metres on the Velikuškės hillfort (Zarasai district). Among the numerous finds of the 1 st millennium B.C. and the beginning of the 2 nd millennium there were 36 graves. Such a find is unique in the Lithuanian archaeology. During later investigations of the mounds such graves had not been found. The graves of the Velikuškės mound entered the Lithuanian archaeological literature with a rather extensive period - the Early Iron Age (5 th-1 st c.B.C.-12 th c.).

After the analysis of the investigation materials it was found out that there were no durials on the mound at all. P.Tarasenka having no experience in cemetery excavations and under influence of popular and typical for this time theories on mounds took the places of sacrifice as cremation graves with remains of hearths and cobble stones aside of which there were finds of various chronology but only in 3 sites 4 human teeth were found. The finds are not typical for burials, there are no remains of human bones. The supposed graves are scattered in a big territory and are found in a culture layer, they are not similar to the known types of cremation graves and are not peculiar to north-east Lithuania. Such are the main arguments proving probably the greatest mistake made by P.Ta-

Of all graves on the mound only inhumation grave No 6 found 30 cm deep might be an exception. All circumstances of its finding show that it is not a simple grave, the defenders of the Velikuški castle who perished during castle attack were buried there. According to the finds its dating might be about 13 th c.

The Velikuškės hillfort is a typical monument of the Sēliai tribes in north-east Lithuania which has been survived for a long time and has been severely destroyed during ploughing. There are no graves on it and the statements in the literature about the burials on the mound are not true.

List of illustrations

1. Hillfort view from south-west, 1933.
2. Hillfort view from south, 1988.
3. Plan of hillfort investigation, 199.
Numbers indicate „graves” found by P.Tar
senka.

 4. Plan and section of excavation 20.
 5. Double inhumation grave No 6 in situ.
 6. Double inhumation grave No 6 prepa
red for exposition.
 7. „Graves” No 8 and 9.
 8. „Grave” No 36.

Tables

1. *Cremation „graves“ on the Velikuške hillfort. Vertically - numbers of graves. Horizontally: 1 - number of grave, 2 - area, 3 metres, 4 - depth cm, 5 - location of grave, 6 grave size cm, 7 - human bones, 8 - cremated bones, 9 - char, 10 - charcoal, 11 - not cremated animal bones, 12 - unburned stones 13 - colour argil (ochre), 14 - iron-ore, 15 ceramics (in brackets number of ceramic according to catalogue), 16 - finds, 17 - remarks.*

- 2. Finds of cremation "graves" on the Veliuškės hillfort. Vertically - numbers of graves. Horizontally: 1 - grave number, 2 - ceramics in numbers, 3 - member of ceramics catalogue, 4 - kind of ceramics, 5-9 - finds (in brackets number of finds catalogue) (5 iron, 6 - bronze, 7 - bone, 8 - stone, 9 other).*

Degintiniai Velikuškių piliakalnio kapai

galastuvias 18	returkampis	molinis verpstukas 2588, 5cm skersme Podelis 2589 molinis verpstukas 2588, 5cm skersme Podelis 2589 molinis verpstukas 2677 molinis verpstukas 2 moliniai Pudai, lokiuo ilty 47 šernio ilty šernio ilty	titnaginės gražtės titnaginės gražtės
----------------	-------------	---	--

Degintiniai Velikuškių piliakalnio kapai

Kapo Nr.	Plotas	Metrai	Gylis	Kapo vieta	Kapo dydis cm	Žmonių kaulai	Deginti kaulai	Degē -siai	Anglys	Nedeginti gyvul. kaul.	Nedeginti akmenysl.	Ochra	Geležies rūda	Keramika Katalogas Vnt.	Ikapės	Pastabos
1	4	8-9		ant balto smėlio	150	2 dantys	+		+	+	8	+		10(12)	g.yla, m.verpstukas	
2	4	14-15	21-31	ant balto smėlio			+	+		+	+	+	+	7(8)	a. kirvelio išgrąža, k.smeigtukas	aplink durpės
3	5	4	20						+	+	+	+	+	5(5)	g.ietigalis, k.adiklis	
4	5	7-8	40-50				+	+						(9)		
5	5	9-10	40-60				+			+	+	+	+	11(12)	2 a. galastuvai, k. adiklis, g.yla	
7	6	8	21-40				+		+	+	+	+	+	9(10)		
8	7	8-9	31-60	molio aikštélė	80x40		+	+		+	+	+	+	4(5)	k. dirbinys	
9	7	10	41-60							+	+	+		1(14)		
10	7	13-14	21-40							+	+	+		kelios (3)		
11	7	39-40	60	griovyje 2 plūkto molio aikštélė	110		+	+		+	8	+	+	+ (5)	peilis g., smeigtukas ž.šukos, šerno iltis, galastuvas	
12	7	46-47	80				+	+				+	+	+ (10)	g. peilis, g. smeigtukas, g.dirbinys	keli apdegė kalkakmeniai
13	9	12-14	41-60							+	+			9(10)	g. smeigtukas, k.adiklis	aplink durpės
14	10	7	41-60		dantis	+	+			+	+	+	+	38(36)	k. smeigtukas	rastas sudužęs puodas
15	12	23	20-30			+	+			+	+			14(16)	k. smeigtukas	
16	12	30-32														
17	15	V gale				+	+			+				5(6)	g. yla, a. galastuvas	
18	14	29-30	40	griovyje	100		+	+	+	+		+	+	10(11)	k. adiklis	rasta gargažiu
19	14	39	41-60							+	+	+	+	13(15)	g.peilis, g.smeigtukas	
20	16	19-20	30	griovyje plūkto molio aikštélė	2,80		+		+	+	+			+ (2)	ž. šukos	
21	18	20	60		100			+		+		+	+	+ (55)	2š. peiliai, ž. pasaginė segė	
22	18	28	21-40				+	+				+	+	+ (13)	ž. skardelė, m. karoliai	
23	19	2	40			+	+							+ (7)	ž. apyrankė	
24	19	6	21-40			+	+							+ (4)	g.peilis, ž. antkaklio fragmentas	
25	20	30	80				+	+						+ (1)	g. peilis, ž. pakabutis	
26	20	30	60	griovio sienelėje	80	dantis	+		+							apdegė akmenys
27	21	pradži oje	20							+	+	+	+	5(6)	a. galastuvas	apdegė akmenys
28	21	18	40					+	+					+ (8)	m.verpstukas, m. puodelis	
29	21	38-40					+			+	+	+	+	1(1)	g. peilis, m.verpstukas	
30	24	18	60				+			+	+			+ (11)		
31	24	26-27	60		90x70 x25					+	+	+	+	+ (21)	g.peilis, g. durklas, k. smeigtukas	
32	26	16-17	40	virš molio klodelio	70		+			+			+	+ (8)		
33	26	20-21	60	šlaite dugne						+			+	(7)	g.yla, 2m. puodai, lokio iltys	
34	25	40								+	+		+	(19)	g.yla, k.smeigtukas, šerno iltys	
35	24	27-28								+	+		+	(12)	g. smeigtukas, g. kaltas, šerno iltys	
36	27	20					+			+			+	(5)	g.peilis, t. gražtelis	

Trumpinimai: V-vakarai, g-geležinis, s-sidabrinis, k-kaulinis, m-molinis, a-akmeninis, t-titnaginis

2 lentelė

Degintinių Velikuškų kapų įkapės

Поселени
Днепро-Д
культуры
в верхов
и на си
территор

Е.А. Шмидт

Днепро-двинская культура сложилась в балтийских племенах в III-VII веках при участии селения, при形成的 районов Верхней Днепровской зоны. Она просуществовала до н.э., когда произошло изменение в группах племен, часть которых перешла в Днепропетровскую область, несмотря на материальное производство, сохранившее основание культуры в целом до н.э. до I века н.э.

Днепро-

значительные

верховьев

Могилева,

притоков,

Приднепровья,

днепро-двинской в бас-

Витебской области они з-

р. Оки) и

ранства, максималь-

Keramika

Įkapės ir jų katalogo nr.

Nr.	Skaicius	Katalogo nr.	Rūsis	Geležinės	Žalvarinės	Kaulinės	Akmeninės	Kitos
2	3	4	5		6	7	8	9
12	255-262, 265-268	2L	Yla 3					molinis verpstukas 263
8	269-267				smeigtukas 27	kirvio išgrąža 5		
5	279-284	1g	ietigallo plunksna 4		adiklis 23			
9	299-307							
12	302-313				adiklis 34	ovalia 2 galastuvai 9,10		
10	352-361		yla 7					
5	382-386	2L			dirbinys			
14	389-402	2B, 2L						
0	411-413							
1	425-426, 228-430		peilis-pjautuvėlis 9, lazdelinis smeigtukas 10		šukos 2	keturkampis galastuvas 12	šerno iltis	
2	473-476, 503-508	1L	lazdelinis smeigtukas, dirbinys 12,11, peilis 1B					
3	640-649	1L	lazdelinis smeigtukas 14		adiklis 39			
4	677-713	1b			smeigtukas 41			
5	789-804	1L			smeigtukas 43			
6								
7	922-997	1b	yla 18			Keturkampis galastuvas 16		
8	1011- 1021	1L			adiklis 44			
9	1026- 1040	1L	peilis 22, lazdelinis smeigtukas					
20	1053- 1054	1L		šukos				
21	1124- 1178	5g, 3L	peilis 22, fragmentas 23	kal. pasaginė segė 6				
22	1182- 1194	1ž		skardelė 7			molio karoliai 1186	
23	2231- 2237			apvalios vielos apyrankė 8			sidabrinės antakliai	
24	2246- 2249		peilis 24					
25	2392	1g	peilis 26	trapecinis pakabutis 10				
26								
27	2578- 2583	1gn				keturkampis galastuvas 18		
28	2597- 2604						molinis verpstukas 2588, 5cm skersmę puodelis 2589	
29	2676		peilis 31				molinis verpstukas 2677	
30	2813- 2823	1L						
31	2825- 2845	1b	peilis 52, durklas (?) 32		smeigtukas			
32	2883- 2890							
33	2901- 2907	1g	yla				2 moliniai puodai, lokio iltys 47	
34	3025- 3043	1g	yla 35		smeigtukas 48		šerno iltys	
35	3047- 3048		ramentinis smeigtukas 37, kaltas 36				šerno iltys	
36	3096- 3100	1L	peilis 40				titnaginiškas grąžtas	

Trumpinimai: b-brūkšniuota, g-grublėta, gn-gnaibyta, L-lygi, ž-žiesta

1 lentelė

kapės	Pastabos
g.yla, m.verpstukas	
a. kirvelio išgrąža, k.smeigtukas	aplink durpės
g.ietigalis, k.adiklis	
2 a. galastuvai, k. adiklis, g.yla	
k. dirbinys	

2 lentelė

Akmeninės	Kitos
8	9
	molinis verpstukas 263
kirvio išgraža 5	
ovaliai 2	
galastuvai 9,10	

Поселения Днепро-Двинской культуры в верховьях Днепра и на смежных территориях

С.А. Шмидт

Днепро-двинская археологическая культура сложилась на основе местных алтайских племен позднего бронзового века при участии родственных групп населения, пришедших из более южных районов Верхнего Поднепровья. Начало ее формирования восходит к VIII-VII в. до н.э., и в почти неизменном виде просуществовала до первых веков до н.э., когда произошло некоторое ее изменение в результате влияния южных групп племен, включая и зарубинецкие, часть которых проникла в пределы верховьев Днепра. Однако в первых веках до н.э., несмотря на некоторые изменения в материальной культуре, смены этноса не произошло. Главнейшие этноопределяющие признаки в материальной культуре сохранились до III-IV вв. н.э., что дало основание бытование днепро-двинской культуры раннего и среднего железного века в целом датировать от VIII-VII в. до н.э. до III-IV вв. н.э.

Днепро-двинские племена занимали значительные пространства в бассейне верховьев Днепра от его истока до гор. Могилева, а также в верховьях таких его притоков, как Сож, Десна. На смежных с Приднепровьем территориях поселения непро-двинских племен распространены в бассейне Западной Двины в ее Итебско-Полоцком течении, а на востоке они заходят на реку Угру (бассейн Оки) и ее притоки (рис.1). Эти пространства, очерченные нами, отображают максимальное распространение днепро-

очень мало городищ, а находятся они на небольших притоках в 0,5-4 км от их устья. На других реках, не достигших значительного развития на рассматриваемых пространствах, например, на Десне, Соже, Ипти, Угре, городища сооружались очень часто на удобных местах непосредственно у берегов названных рек. Вполне возможно, что большие реки с широкой, открытой и заливаемой в половодье поймой не удовлетворяли требованиям населения того времени. Если река достигала определенных раз-

двинской культуры во второй половине I тысячелетия до н.э. Но необходимо отметить, что на некоторых памятниках, расположенных в пограничной полосе с соседними культурами, помимо вещей и керамики, типичных для днепро-двинской культуры, встречается керамика соседних культур (штрихованная, текстильная и др.). В этих случаях разнородность керамического материала может быть объяснена либо смешанностью населения в пограничной зоне, либо - небольшими перемещениями отдельных групп населения - носителей разной культуры, происходившими периодически и вызывавшими соответственно колебание границ днепро-двинской культуры в ту или иную сторону.

Топография городищ. Население днепро-двинской культуры сооружало свои укрепленные поселения - городища на возвышенных местах у берегов рек и других водоемов. Выбранное место должно было удовлетворять определенным требованиям. Располагались городища в большинстве случаев на малых речках или ручьях, неподалеку от места их впадения в более крупные реки. Здесь на приусьтевых пространствах были значительные участки пойменных заливных лугов, использовавшихся для скотоводства и земледелия. Так, например, на Днепре от устья Вопца выше гор. Догобужа, и до устья р. Мереи непосредственно у берега самого Днепра